

Bygninger

– i krydsfeltet mellem æstetik og kulturhistorie

Mette Svart Kristiansen, Middelalder- og Renæssancearkæologi, Aarhus Universitet

Den arkæologiske selvforståelse er i nogen udstrækning tæt knyttet til udgravningen af skjulte fortidsminder. Imidlertid skal arkæologiens arbejdsfelt forstås bredere, nemlig som studiet af fortiden gennem materielle levn. I Danmark er udpeget 300.000 bygninger af høj bevaringsværdi og 9.000 fredede bygninger. Bygningerne udgør dermed en meget synlig del af vores kulturarv og potentielt en vigtig arkæologisk arbejdsmark. Imidlertid har forvaltningen af bygningskulturen fokus på bygningernes arkitektoniske værdier – i mindre grad deres kulturhistorie og slet ikke sikring af oplysninger om denne. Her skal kort reflekteres over håndteringen af bygningskulturen set fra et (historisk) arkæologisk perspektiv, og hvorledes den perspektiverer arkæologien som metode og begreb.

I 2007 og 2008 gennemførte Nordjyllands Historiske Museum en arkæologisk undersøgelse i Aalborg bymidte. Undersøgelsen trak store overskrifter, ikke blot på grund af dens fantastiske resultater og velbevarede kulturlag med enestående træbygninger fra middelalderen, men også på grund af bygherres utilfredshed over den antikvariske lovgivning, i særdeleshed principperne om bygherrebetaling. Mere upåagtet – men ikke mindre problematisk – foregik den forudgående nedrivning af den stående bygning på stedet. Kommunen havde på baggrund af dens facade fra 1780 vurderet bygningen bevaringsværdig i laveste kategori. Et hurtigt blik på bygningens gårdside afslørede imidlertid en gavlbygning i bindingsværk med konstruktions-elementer, som stilhistorisk daterede den til renæssancen. Dendrokronologiske undersøgelser bekræftede dette med en datering af bygningen til 1573-74 (Jensen 2007). Forvaltningen af bevaringsværdige bygninger er placeret i kommunalt regi, og idet der herfra blev givet tilladelse til nedrivning, valgte museet for egen regning, under svære arbejdsbetingelser og stort tidspres at lade museets arkæologer foretage en dokumentation af bygningen i forbindelse med nedrivningen. Den efterfølgende udgravning kunne siden føre parcellens bebyggelse tilbage til ældre vikingetid og altså dokumentere godt 1250 års bebyggelses- og bygningskontinuitet.

Eksemplet sætter fokus på en række uhensigtsmæssige forhold i vore syn på kulturarven, i hvert

fald som den forvaltes gennem lovgivningen, og det giver anledning til en mere overordnet refleksion over arkæologiens arbejdsfelt og betydning. For hvorfor kan et stående bindingsværkshus fra renæssancen ikke undersøges på lige vilkår med de forsvundne forgængere herunder? Og hvad fortæller dette mere overordnet om vores forståelse af fortiden og arkæologiens relevans?

'Babylonsk' lovgivning

Indledningsvis er det vigtigt at pege på de særlige lovmæssige forhold, som sætter rammerne for den nuværende forvaltningssituation. Hensigten er ikke her systematisk at redegøre for hverken lovgivningens (begrænsede) beskyttelse (oversigt i Jarl 2009) eller den konkrete forvaltning heraf, men blot at udpege nogle markante forskelle i tilgangen til vores materielle fortid. Beskyttelsen og administrationen af vores verdslige bygningskultur varetages gennem fire forskellige love: byggeloven, planloven, bygningsfredningsloven og museumsloven. Hermed spredtes ansvaret på helt forskellige administrative forvaltningskulturer, faglige kompetencer og interesser – set i et arkæologisk perspektiv har det bemærkelsesværdige konsekvenser. Mens der ligger faglige begrundelser bag en arkæologiske udgravning af en bygningsrest, ligger det endelige ansvar for udpegning, bevaring og/eller nedrivning af bevaringsværdige, stående bygninger hos en folkevalgt, politisk sammensat kommunalbestyrelse uden særlige faglige kompetencer; siden

2001 har dog også KUAS haft udpegningsret. Der er i flere kommuner oprettet faglige bevarings råd, men det er ikke et krav, og rådene har ikke beslutningskompetence (*Rapport fra udvalget om bygningsbevaring 2009: 24*). Der stilles strenge krav til datasikring, kvaliteten af dokumentation og indholdet i en beretning for en arkæologisk udgravning; tilsvarende følges indgreb i fredede og bevaringsværdige bygninger af strenge krav til udseende, materialevalg og håndværksmæssig udførsel. Der foreligger imidlertid ikke et krav om dokumentation for bygningsarkæologiske i agtagelser i forbindelse hermed; det centrale er her en vedligeholdelse af bygningens fredningsværdi (*Når bygningen er fredet 2004*). Og mens undersøgelser af en bygning, som ligger fragmenteret under jorden, udløser bygherre-finansiering, må registreringer og undersøgelser af stående bygninger finansieres gennem de kulturhistoriske museers ordinære budget.

Den lovmæssige opsplitning af bygningskulturen over og under jorden understøttes stærkt i Kulturarvsstyrelsens forvaltning gennem Bygningskontoret og Fortidsmindekontoret, som er bemandet med henholdsvis arkitekter og arkæologer. Dette modsvares af museernes traditionelle administrative opdeling i Arkæologi og Nyere tid. Det medvirker til at institutionalisere praksis og fastfryse offentlighedens såvel som faglighedens forståelse af arkæologiens formål og arbejdsfelt, og som konsekvens varetages registrering og forvaltning af kulturhistoriske interesser i vores bygningskultur de fleste steder af historikere eller etnologer. På forskningssiden viser listen af projekter om bygningskultur, som er tildelt midler fra Rådigheds-summen, et tilsvarende billede.

Der har altid været mange forskellige faggrupper til at varetage undersøgelser og dokumentation af middelalderens og nyere tids mange forskellige kildetyper, herunder bygningerne. Det ville imidlertid være optimalt, hvis arbejdet med vores bygningskultur kunne varetages i et tværfagligt fællesskab, for forskellige faggrupper stiller forskellige spørgsmål. Med blik på Museumsudredningens foreløbige anbefalinger til fremtidens museumslandskab kan man imidlertid frygte, at udviklingen går mod endnu større opsplitning af

fagligheder (*Udredning om fremtidens museumslandskab 2011, 27f*).

Konflikt mellem museumsloven og arkæologiens selvforståelse?

Der ligger en konstituerende og gensidigt bekræftende relation mellem lovgivningerne og deres udøvere. Rammerne for myndighedsudøvelse fastholder på den ene side udøverne i deres daglige praksis og fagforståelse, mens understrømme af forandrede syn på arkæologien, dens arbejdsfelt og dens metode og teori på den anden side udfordrer og på længere sigt også ændrer rammerne. Bygningsfredningsloven og museumslovens udvikling afspejler dette. Eksempelvis har bygningsfredningsloven udvidet sit perspektiv fra den enkelte bygning til inddragelse af bebyggede helheder. Tilsvarende er de senere års nyfortolkninger af arkæologiens arbejdsfelt i nogen udstrækning opfanget i den nye museumslovs definition af den arkæologiske kulturarv. Den er gjort mere rummelig, blandt andet med inddragelse af nyere tid. Man drog dog ikke den fulde konsekvens heraf; arkæologi bindes stadig af gammel selvforståelse til jordarbejder og til skjulte fortidsminder, ikke til studiet af fortiden gennem materiel kultur, slet ikke til nyere tids stående bygninger. De stående bygninger og bygningsmiljøer er altså nok en del af kulturarven, men ikke en del af vores arkæologiske kulturarv – i museumslovens forståelse. Er det således uden lovgivningsmæssig klangbund, når det indledningsvis blev postuleret, at arkæologiens arbejdsfelt er studiet af fortiden gennem materielle levn?

Bygningerne er dog ikke helt udskrevet af museumsloven. Den pålægger kommunerne meldepigt i forbindelse med 'anmeldelser af nedrivninger eller andre byggearbejder, der vil medføre afgørende ændring i brug eller funktion af bygninger, bebyggelser eller andre kulturlevn.' I den forbindelse har museet mulighed for at foretage de nødvendige undersøgelser inden for rammerne af museets økonomiske midler, sådan som det skete i Aalborg. Omfanget og karakteren af de museale bygningsundersøgelser er ukendt, men med tanke på den økonomiske ramme er der næppe tale om et stort felt.

Bygninger – arkæologisk ressource for fremtiden

En bygning kan forstås som et unikt dokument, der kan læses på forskellig vis. Med en kulturhistorisk tilgang og en arkæologisk registreringsmetode kan tekniske, dekorative og planmæssige ændringer i bygningen fortælle de ”små” og de ”store” historier om de mennesker, som har boet der, og det samfund som de har været en del af, ikke blot som et udvalgt stilbillede, men som en dynamisk fortælling i tid. En bygningsarkæologisk undersøgelse minder på mange måder om udredningen af en udgravning – med det tredimensionelle perspektiv er den blot mere kompliceret (Davies 1993). Dette kræver særlig tilgang på lige fod med feltarkæologien. På uddannelsen for Middelalder- og Renæssancearkæologi på Aarhus Universitet inddrages i stigende grad nyere tid i curriculum, og en gennemgribende ændring af kandidatuddannelsen gældende fra efteråret 2011 omfatter nu også disciplinen Bygningsarkæologi. Hermed gives en indføring i feltets særlige metode og antikvariske rammer. Det er således forventningen at kunne styrke museernes bygningstilsyn og de kommunale myndigheders embedsværk med et arkæologisk perspektiv. Det kan med tiden udbygges.

Det er en betydelig faglig udfordring, at en så stor kildegruppe som bygningerne ikke inddrages i en kulturhistorisk ramme, men primært forvaltes ud fra deres æstetiske og arkitektoniske værdi. Det har vidtrækkende konsekvenser, både for bygningerne som objekt, som kulturhistorisk kilde og forskningsfelt og som en materialisering af arkæologien mål. For det første udviskes deres historie og kildeværdi langsomt ved tilbagevendende byggeprojekter og restaureringer uden nogen dokumentation af bygningens kulturhistoriske værdier, ganske som de dyrkningstruede fortidsminder. Bygningsfredningsloven tager ikke stilling til om og i givet fald hvordan, der kan foretages kulturhistoriske registreringer. Der er imidlertid heller ikke noget der hindrer dette (H. Jarl mdtl., *Middelalderarkæologisk Methodenetværksmøde* 2009). I det omfang en bevaringsværdig bygning skal nedrives, eller et byggeprojekt på en fredet bygning tildeles midler fra KUAS, kunne man derfor ønske, at byggetilladelsen efter faglig vurdering kunne tilknyttes et krav om kulturhistorisk udredning og dokumentation. Initiativet hertil ligger nu for de bevaringsværdige bygninger hos museerne og for de fredede bygninger hos den

enkelte ejer, det gælder også en eventuel opbevaring af dokumentationsmateriale. KUAS kan i komplicerede byggesager kræve en restaureringskyndig tilknyttet projektet, men restaureringsarkitekter har hverken en museal tilgang eller forpligtelse, og registreringer af bygningshistoriske detaljer forbliver oftest upublicerede på de private tegnestuer. Som privatmand eller forsker er det derfor næsten umuligt at få overblik over materialet. Der findes ikke noget samlet arkiv, hvilket burde være en myndighedsopgave. Det er derfor ærgerligt, at KUAS store satsning Bygningskultur 2015, som blandt andet har til formål at fremtidssikre håndteringen af kulturarven og udvikle nye værktøjer, ikke har taget fat på det problem. For det andet er arbejdet med bygningerne spredt på forskellige aktører og faggrupper uden fælles interesser og tilgange, og der mangler et forum som i mødekommer bygningskulturen som et tværvidenskabeligt forskningsfelt. Det er i den forbindelse positivt, at der inden for de sidste par år er afholdt flere møder med netop dette formål (se Møder og konferencer). For det tredje må man overveje, hvad der skal til for at bringe overensstemmelse mellem lovgivning og det arkæologiske arbejdsfelt. Selv om en anerkendelse af bygningernes kulturhistoriske dimension skulle være til stede, så er det svært at se hvorledes lovgivning kan ændres til også at tilgodese betydningen af bygningernes kulturhistoriske kilde-værdi – i hvert fald ikke, hvis den skal holdes udgiftsneutral.

’Har vi ikke arkitekter til den slags?’

Spørgsmålet ’har vi ikke arkitekter til den slags?’ kommer op fra tid til anden. Det placerer sig klart i forlængelse af samme type spørgsmål, som mødte den voksende disciplin middelalderarkæologi i 70’erne-80’erne: ’har vi ikke historikere til den slags’. Forståelsen af arkæologiens formål og arbejdsfelt forandres over tid – og i dag vil der næppe være mange, som vil underkende relevansen af en historisk arkæologi. Forskellige kilder giver svar på forskellige spørgsmål. Samme overvejelse må gøre sig gældende for de stående bygninger. Jo, vi har arkitekter til at fremhæve og bevare bygningernes arkitektoniske værdi, og det er de rigtig dygtige til. Imidlertid stiller arkæologer andre spørgsmål til bygningerne, som placerer dem i en kulturhistorisk fortælling. Og den er lige så relevant som andre arkæologiske fortællinger.

Litteratur

Davies, M. 1993

The application of the Harris Matrix to the recording of standing structures.

Practices of archaeological stratigraphy.

(Ed. E.C. Harris, M. R. Brown III & G. J. Brown).

London 1993, p.167-180.

Jarl, H. 2009

Lovgivningens rammer, muligheder og begrænsninger for undersøgelse og dokumentation af nedrivningstruede bygninger fra Renæssance og Nyere tid.

Foredrag på Middelalderarkæologisk Metodenetværk 2009 om Truede bygninger fra renæssance og nyere tid.

Præmisser, praksis og potentiale.

<http://www.middelaldermetode.dk/wp-content/uploads/bygningsarkaeologi.pdf>

Jensen, C. V 2007

”Gavlhuset” – Algade 9 i Aalborg.

Årsberetning 2007, Nordjyllands Historiske Museum, p. 26-37.

Møder og konferencer

Bygningsarkæologien før i tiden, i nutiden og i fremtiden.

Arr.: Kunstakademiets Arkitektskole 2007.

<http://www.buildings-archaeology.net/>

Bygningsstudier. Tværfaglighed – flerfaglighed. 2010.

Arr.: Arkitektskolen i Aarhus, Kulturarvsstyrelsen, Aarhus Universitet, Nationalmuseet.

<http://bygningstudier2010.aarch.dk/>

Truede bygninger fra renæssance og nyere tid.

Arr.: Middelalderarkæologisk Metodenetværk 2009.

<http://www.middelaldermetode.dk/afholdte-arrangementer/den-gamle-by-arhus-2009/>

Vejledninger og rapporter**(Kulturarvsstyrelsens hjemmeside)**

Rapport fra udvalget om bygningsbevaring.

Kulturministeriet & Kulturarvsstyrelsen 2009.

<http://kum.dk/Documents/Publikationer/2009/Bygningsbevaring%20-%20rapport%20fra%20udvalget%20om%20bygningbevaring/bygningsbevaring.pdf>

Når bygningen er fredet. Vejledning til ejere og brugere af fredede bygninger.

Kulturarvsstyrelsen, Kulturministeriet 2004.

http://www.kulturarv.dk/fileadmin/user_upload/kulturarv/publikationer/emneopdelt/bygninger/naarbygningenerfredet/vejledning.pdf

Udredning om fremtidens museumslandskab.

Kulturministeriet 2011.

http://www.kulturarv.dk/fileadmin/user_upload/kulturarv/publikationer/emneopdelt/museer/udredning_museer_2011.pdf

Faktaboks**Bygningsfredningsloven**

Fredede bygninger Der findes 9.000 fredede bygninger i Danmark. En fredning gælder hele bygningen.

Bygningsdele ældre end 1536 er automatisk fredede. Kulturarvsstyrelsen kan desuden frede bygninger af væsentlig arkitektonisk eller kulturhistorisk værdi, som er over 50 år gamle. Uanset alderen kan bygninger dog fredes, når det er begrundet i deres fremragende værdi eller i andre særlige omstændigheder. En fredning kan også omfatte bygningens omgivelser for at sikre en arkitektonisk eller kulturhistorisk helhed (s. 18).

Der kan ikke foretages bygningsarbejder, som går ud over almindelige vedligeholdsarbejder, uden tilladelse fra Kulturarvsstyrelsen.

Nedrivning kan kun foretages, hvis der er opnået tilladelse fra Kulturarvsstyrelsen.

Bevaringsværdige bygninger Der findes 300.000 bevaringsværdige bygninger. Udpegningen gælder alene bygningens ydre.

En bygning er først med retsvirkning bevaringsværdig, når den er optaget i en kommunalplan eller lokalplan. Det skønnes kun at være tilfældet for 50.000 bygninger. Der er den siddende kommunalbestyrelse, som alene og uden krav til f.eks. bygningens alder og kvalitet afgør, om en bygning eller en bebyggelse er bevaringsværdig (s. 24).

Bygningen indre kan frit ændres.

Bevaringsværdige ejendomme kan nedrives, men forinden skal beslutningen igennem en offentlighedsprocedure på mindst fire uger (s.26).

Museumsloven kap. 8

Planmyndighederne skal inddrage vedkommende statslige eller statsanerkendte kulturhistoriske museum, når der udarbejdes en kommunalplan eller lokalplan, der berører bevaringsværdier.

Museerne foretager arkivalisk kontrol i høringsfasen vedrørende offentliggjort planmateriale og kan gennemføre undersøgelses- og dokumentationsopgaver inden for deres ansvarsområde med henblik på at sikre, at der i planmaterialet tages hensyn til forekomsten af væsentlige bevaringsværdier.

Kommunalbestyrelsen skal underrette vedkommende kulturhistoriske museum senest samtidig med, at der meddeles byggetilladelse [...]

Bygningsreglementet

Anmeldelse af nedrivning af ikke-fredede og bevaringsværdige bygninger til kommunen (BBR-registret).

Sammenstilling på baggrund af *Rapport fra udvalget om bygningsbevaring*, Jarl 2009, Kulturarvsstyrelsens hjemmeside. Se i øvrigt hjemmesiden for Bygningskultur 2015 (http://bygningskultur2015.dk/om_siden/hvad/)